

Mr Vesna Matic*

DR KOSTA CUKIĆ - ŽIVOT SATKAN OD VIZIJA (1826. - 1879.)

*“... svi mi, više
ili manje tek smo
samo plevili na
finansijskoj njivi
koju je raskrčio
i duboko porao,
zdravim semenom i
poštenoglica zasejao
Kosta Cukić”*

Čedomilj Mijatović

Kosta Cukić, oko 1850., talbotipija, autor Anastas Jovanović (Muzej grada Beograda)

* Specijalista za monetarno - kreditnu politiku, bankarski nadzor i poslovanje sa pravnim licima u zemlji u Udruženju banaka Srbije

Ovo je životna priča satkana od vizija, znanja i dela, priča o izuzetnom čoveku kome pripada počasno mesto u ekonomskoj istoriji Srbije. On je prvi u istorijskom sledu velikana koji su stvarali moderan finansijski sistem u Srbiji, ne retko pod vrlo specifičnim i nepovoljnim okolnostima. Zbog toga su sasvim utemeljene ocene da "finansijska civilizacija u Srbiji počinje s profesorom ekonomije i hajdelberškim doktorom filozofije Kostom Cukićem, ministrom finansija Kneževine¹ između 1861. i 1968. godine, čovekom koji u mnogo čemu nije uspeo, ali je pokušao sve, da ekonomiju svoje vazalne zemlje unapredi i institucionalizuje po evropskim uzorima"².

Ko je dr Kosta Cukić?

Znalac i vizionar, ponekad možda sa nešto slabijim organizatorskim sposobnostima i praktičnom veštinom, vrlo često bez dovoljno državnog novca kao neophodne podrške reformama koje je sprovodio, on je ipak pokrenuo sve bitne segmente ekonomskog razvoja Srbije.

Kosta Cukić, po ocu Lazarević, rođen je 1826. godine u Karanovcu (današnje Kraljevo). Detinjstvo sa roditeljima je proveo u kući poznatog kruševačkog vojvode Pavla Cukića,

O državi kao privredniku

"Da sama vlada sa svojim kapitalom takova preduzeća osnuje i dalje o svom trošku vodi nikako nije savetno, jer vlada, kao poznati rdjav ekonom, ne treba u ekonomske spekulacije da se upušta."

(Dr Kosta Cukić, Državne ekonomije I, Beograd, 1851. godina).

Beograd, 1864 - 65, fotografija, autor Anastas Jovanović (Muzej grada Beograda)

te su zbog toga celu porodicu zvali Cukićima. Školovao se u Beču i Hajdelbergu, gde je proveo tri godine kod čuvenog nemačkog profesora toga doba Karla Hajnriha Raua.

Kao izraziti predstavnik ekonomskog liberalizma, profesor Rau bio je uzor ne samo Kosti Cukiću, već i nekim drugim liberalima toga vremena u Srbiji. Njegov "Udžbenik političke ekonomije", objavljen u periodu od 1826. do 1837. godine, u kome je sažeo evolutivni put svojih liberalnih ideja izgrađenih na učenju merkantilista, a kasnije i učenju Smita i Rikarda, postaje rasadnik ideja ekonomskog liberalizma na nemačkim univerzitetima.

Skoro pola veka, ovaj udžbenik bio je vodeći u oblasti ekonomije u Nemačkoj, a na idejama priznatog ekonomiste i profesora Raua, školovali su se brojne generacije, kao i mladi Kosta Cukić.

Po povratku ih Hajdelberga, 1848. godine, doktorant Kosta Cukić, postaje profesor na Pravnom fakultetu Liceja u Beogradu. Nakon tri godine profesure, postavljen je za rektora.

U toku kratke profesorske karijere, Kosta Cukić za ovaj Fakultet piše prvi ekonomski udžbenik u Srbiji pod nazivom: "Državne ekonomije" u tri toma, a po ugledu na udžbenik svoga učitelja iz Hajdelberga, profesora Raua.

Opređenje za ideju liberalizma mladi Cukić manifestuje otvorenije od svojih

¹ Kneževina Srbija

² Dimitrije Boarov "Apostoli srpskih finansija", 1997, st. 9

Kosta Cukić, oko 1850., talbotipija, autor Anastas Jovanović (Muzej grada Beograda)

savremenika, a želju za pravnom državom, mladalački hrabro pokazuje u jednoj poluvazalnoj i siromašnoj zemlji kakva je bila Srbija toga doba, pod upravom kneza Miloša Obrenovića.

Svoje principe promovisao je ne samo kao profesor i vidjeni intelektualac toga doba, već ih je i praktično primenjivao u vršenju funkcije ministra finansija. Postavljajući sebi, ali i javno, pitanje kako doprineti napretku jedne siromašne kneževine kakva je bila Srbija toga doba, tek delimično oslobođena od turske vlasti³, on je bio vrlo odredjen u svojim stavovima:

- da su privatna svojina i sloboda neodvojive,
- da je zadatak države da izgradi institucije pravne države, kao i da omogućiti podsticanje slobodne inicijative,
- da je zadatak države da podstakne prosvetljenje (obrazovanje) seljaka i zanatlija, kao i da olakša promet (misli na deregulaciju),
- zalagao se za slobodne cene i slobodnu konkurenciju, kao mehanizme za optimalnu alokaciju resursa,
- za pridržavanje načela slobodne spoljne trgovine, ali i
- za privatizaciju državne imovine.

Verovatno se i sam vremenom menjao jer je i

pored ovakvih stavova, Kosta Cukić iz krugova ondašnjih liberala ocenjivan kao tipičan konzervativac i savršeni pripadnik poretka birokratskog despotizma. Ipak, savremenici nisu sporili njegov vizionarski duh, stručnost i poštenje, kao bitne pretpostavke za pokretanje suštinskih ekonomskih i društvenih reformi.

Državna karijera

Kao jedan od malobrojnih visoko obrazovanih ljudi toga doba u Srbiji, dr Kosta Cukić, brzo i uspešno gradio je svoju karijeru u državnoj službi.

Godine 1856. postavljen je za načelnika u Ministarstvu inostranih poslova, a već 1859. godine, šalju ga u Beč za člana Dunavske komisije koja je Pariskim ugovorom (1856.) osnovana radi regulisanja plovidbe Dunavom, posebno na Đerdapu. Veruje se da je tada postao veoma blizak knezu Mihailu Obrenoviću, jer ga 1858/59 godine prati na putovanju kroz Evropu.

Dve godine kasnije, 1860. Kosta Cukić ulazi u resor ministarstva finansija, kao pomoćnik ministra.

Vrlo brzo nakon dolaska na vlast mladog kneza Mihaila Obrenovića, 1861. godine, održana je Preobraženska skupština, koja je rezultirala kompletnom smenom ličnosti u državnom vrhu Srbije. Realizujući svoj stav da je “zakon najviša volja u Srbiji”, knez Mihailo je u vreme svoje vladavine stimulisao izgradnju regulatorno-institucionalnog okruženja Srbije, što je rezultiralo donošenjem 380 zakona i

O slobodnoj konkurenciji

“Kad jedan posao više njih rade, prirodno je da svaki od njih teži što pre i što više da proda i da time što pre i više neke polze od svoje radnje povuče. Ova težnja zove se ekonomno surevnjivanje, ekonomno stecište ili konkurencija.”
(Dr Kosta Cukić, Državne ekonomije I, Beograd, 1851. godina).

³ 1867. godine povlačenje Turaka iz gradova Srbije na Savi i Dunavu.

propisa.

Identičnost stavova o zadatku države da izgradi institucije sistema, kao i visoko obrazovanje dr Koste Cukića, bile su presudne da on dobije mesto u novoformiranoj vladi Ilije Garašanina. Naime, mladi knez Mihailo, vrlo brzo po dolasku na vlast, 1861. godine poverava državnu blagajnu i resor ministarstva finansija dr Kosti Cukiću.

Na funkciji ministra finansija ostao je sve do 1868. godine, u kome periodu je afirmisao svoje obrazovanje, temeljan pristup poslu i svoj vizionarski duh.

Vlast koju su dobili ministri, pa i dr Kosta Cukić, bila je velika, obzirom da je već 1862. godine donet Zakon o ustrojstvu Centralne državne Uprave kojim je formirano sedam ministarstava, ali je uvedena i funkcija slična državnom kancelaru – “Knežev Predstavnik”, koji je ne samo bio “predsednik Saveta Ministarskog”, već su i ministri preko njega kontaktirali sa vladaocem. Dakle, ministri su bili odgovorni Državnom savetu, Knjazu, ali ne i Skupštini.

U isto vreme dok je obavljao funkciju ministra finansija, “otpravljao je i dužnost ministra prosvetljenja” (od 11. decembra 1861. godine), a od 27. aprila 1862. godine do 1. januara 1868. godine “zastupa ministarstvo prosvete i crkvenih dela”. U ovim mandatima beleži takodje briljantne rezultate kao reformator obrazovnog sistema i društvenog života u Srbiji.

U oblasti obrazovnog sistema, reformisao je osnovne škole, a Licej je pretvorio u Veliku školu. Ova visokoškolska ustanova, osnovana je 1838. godine uz gimnaziju. Prvu generaciju budućih pravника upisala je 1841. godine, a dvogodišnje školovanje, 1850. godine, produženo je na tri godine.

Društveno srpske slovesnosti koje je ukinuto

ukazom kneza Mihaila Obrenovića februara 1864. godine, na predlog dr Koste Cukića, i uz njegovo zalaganje, obnovljeno je avgusta iste godine pod nazivom Srpsko učeno društvo.

Osnivač je i Prvog srpskog pevačkog društva, koje mnogi istoričari svrstavaju u najvažnije institucije srpske kulture, posle Matice srpske i Narodnog muzeja. Razlog ovakvom stavu su horovodje ovog društva – Kornelije Stanković, Josif Marinković i Stevan Mokranjac – umetnici, kompozitori i velikani, za koje se slobodno može reći da su tvorci srpske muzike. Oni su komponovali muziku sa narodnim obeležjem, široko prihvaćenu od strane građanskog društva i viših krugova, pa je i knez Mihailo Obrenović postao njihov visoki pokrovitelj.

Vizionar srpskog ekonomskog bića

Cukićev napor da zaokruži srpski ekonomski prostor imao je podršku u Knezu Mihailu, prerano ubijenom rodonačelniku balkanske varijante “prosvetljenog apsolutizma”, ali i ograničenja u vidu nedovoljno državnog novca kao podrške reformama, a ponekad i nedostatku ličnih organizatorskih sposobnosti i praktičnih veština.

Iako na tom putu nije uvek uspeo do kraja da realizuje svoje planove, on je nesporno zaslužan za paralelno pokretanje reformskih procesa na više ključnih segmenata, koji su omogućili zaokruženje ne samo finansijskog već i ukupnog ekonomskog sistema u Srbiji.

Kako je napisao Čedomilj Mijatović, takodje jedan od velikana srpskih finansija, “pod upravom Cukićevom finansija je srpska imala duha i pokazala je da ima razuma”.

Pokušavajući da sredi sveopšti novčani kaos u Srbiji, u kojoj je u to vreme cirkulisalo 43 vrste stranog novca⁴, Kosta Cukić čini prve ali

⁴ 10 zlatnih, 28 srebrnih i 5 bakarnih

Knez Mihailo Obrenović, 1850., talbotipija, autor
Anastas Jovanović (Muzej grada Beograda)

istrajne napore ka uspostavljanju monetarnog sistema. Oni su krunisani usvajanjem Zakona o kovanju srpske monete, koji je knez Mihailo Obrenović potpisao 1868. godine. Tako se nakon više od četiri vekova ponovo počinje sa kovanjem sopstvenog novca u Srbiji, kao platežnog sredstva. Srpska moneta – bakarni novac, kovan je u apoenima od 1, 5 i 10 para, sa likom kneza Mihaila Obrenovića na aversu i godinom izdavanja 1868.

Cukićeve ambicije međutim, nisu se zaustavile na ovom nivou. Želeo je da izgradi jedinstven valutni sistem. Pri tom je imao u vidu Konvenciju o novcu zaključenju u Parizu 1865. godine, poznatiju kao Latinska unija. Reč je o novčanoj zajednici Francuske, Belgije, Italije i Švajcarske. Inicijative koje je na tom planu pokrenuo, bile su od izuzetnog značaja. Iako one nisu realizovane u vreme njegovog ministarskog mandata, predstavljale su temelj jednog procesa koji je krunisan pristupanjem Srbije Uniji 1878. godine.

Potpisivanju ovog ugovora prethodio je prelazak sa pare na dinar, koji takodje nije realizovan u vreme ministarskog mandata Koste Cukića. Kada je 1875. godine iskovana nova novčana jedinica – dinar, zahvaljujući pojedinim delovima Konvencije, srpska valuta bila je izjednačena sa francuskim frankom. To znači da je u 5 grama, koliko je težio bakarni dinar, moralo biti 0, 835 delova srebra.

Tako su vizija i inicijative dr Koste Cukića vezano za kreiranje novčanog sistema u Srbiji postale stvarnost, a u narodu ostala legenda da je on otac srpskog dinara.

Potpuno svestan da bez nacionalne valute i domaćih kreditnih ustanova, može vrlo malo da uradi na planu razvoja domaće ekonomije i uredjenju poreskog sistema, obrazovani Cukić je 28. avgusta 1862. godine utemeljio Upravu fondova, koja se smatra pretečom srpske Narodne banke. Uprava fondova je bila neka vrsta hipotekarnog zavoda. Bavila se kreditnom aktivnošću na bazi zaloge nekretnina, a sredstva je plasirala po niskoj ceni iz potencijala koji je formiran udruživanjem sredstava svih dotadašnjih fondova.

Ovim su udareni temelji razvoja bankarskog sistema u Srbiji. Godine 1869. osnovana je prva Srpska banka sa 1,4 miliona dinara ugarskog i francuskog kapitala a već 1873. godine donet je Zakon o Narodnoj banci, odnosno 1883. godine osnovana je Privilegovana Narodna banka Srbije, kao prva emisiona novčana ustanova u Srbiji. Ona je počela sa radom naredne 1884. godine, a 1875. godine Uprava fondova prerasla je u Državnu hipotekarnu banku.

Reformu finansijskog sistema u Srbiji, Kosta Cukić pokušao je da zaokruži ambicioznim poduhvatom reforme poreskog sistema.

Predlog novog poreskog sistema imao je oslonac u progresivnom “porezu na imućnost”, koji je uključivao porez na imanje i porez na prihod od radnje. Cilj nove poreske politike bio je da se ojača državna blagajna i izvrši ravnomerniji raspored poreza na obveznike po

O poštenju

Svake godine, kada je kao ministar finansija smanjivao budžetske rashode, istovremeno, smanjivao je i svoju platu. Ovaj neuobičajeno visok nivo unutrašnjeg poštenja dr Koste Cukića ostavio je dubok trag u istorijskom sećanju, pa se u širokoj javnosti ime ovog uglednog i obrazovanog čoveka i danas pominje među igračima preferansa – Ili igraj po Cukićevim pravilima, ili odustaj – njihov je moto.

socijalnoj strukturi. To se nije dopalo imućnijem delu društva, obzirom da su poreski obveznici bili i činovnici, lokalne glavešine i crkveni aparat.

Iako je ovaj projekat reforme poreskog sistema bio savremeno koncipiran, i dobio podršku još na samoj Preobraženskoj skupštini, on je u postupku realizacije nailazio na brojne systemske probleme. Država nije imala mehanizme za kontrolu utvrđivanja poreske osnovice i naplatu poreza, pa su opstrukcije prilikom prijavljivanja poreza, ali i pretnja bunom u pojedinim krajevima, uticale na to da Cukić "obeshrabren i razočaran odustane od poreske reforme".

I pored ovakvog ishoda, ovaj projekat predstavljao je važnu fazu u procesu reforme poreskog sistema u Srbiji, jer je posle njega ostala svest o potrebi selektivnog vođenja ove politike u odnosu na poreske obveznike, ali i potrebi uvođenja finansijske discipline obveznika. Nezadovoljan rezultatima u ovom pokušaju, Cukić krajem 1862. godine uvodi vanredni prirez, pod objašnjenjem da se moraju sanirati posledice bombardovanja Beograda. Ovim linearnim porezom (dva dukata po glavi svakog odraslog stanovnika, bez izuzetka), napunio je državnu blagajnu sa 12 miliona poreskih groša prihoda, odnosno obezbedio budžetski suficit od 6 miliona poreskih groša. To je bio njegov odgovor na opstrukciju realizacije jednog mnogo pravednijeg sistema oporezivanja, kakav je bio njegov veliki projekat reforme poreskog sistema.

Obzirom da su javni rashodi stalno rasli, na

O nesolidnim dužnicima

"U Srbiji su državna kasa, razni javni fondovi i sudovi (pupilski novci) mloge kapitale pod interes izdavali... a nisu se unapred umele ni oceniti posledice toga zaduživanja naroda, niti je pak vlada te veštine imala, da dužnike pored plaćanja interesa odmah obaveže i na odplatu glavnine, te bi dosad svi stariji dužnici oduženi bili..."

(Dr Kosta Cukić, Državne ekonomije II, Beograd, 1862. godina).

Kosta Cukić, ministar finansija, 1855., talbotipija, autor Anastas Jovanović (Muzej grada Beograda)

inicijativu Cukića 1864. godine donet je novi Zakon kojim se poreska politika Srbije ponovo vraća selektivnom oporeziivanju. Po ovom Zakonu, glavarina se deli na tri talira ličnog poreza i tri talira po imućnosti, uz uvođenje poreskog maksimuma.

Umesto zaključka

Iako reforme koje je pokretao nije uspeo da realizuje do kraja svoga ministarskog mandata, dr Kosta Cukić je sve ove procese doveo do tačke, od koje su drugi mogli nastaviti dalje. I to je ogroman uspeh, jer je to učinio u jednoj veoma osiromašenoj i ekonomski nerazvijenoj zemlji, kakva je bila kneževina Srbija toga doba, uz minimalnu podršku vrlo malog broja obrazovanih ljudi, koji su razumeli njihov značaj. Jasnim vizionarskim duhom, znanjem i istrajnošću, on je:

- utro osnove osamostaljenju srpske novčane politike i usmerio je u pravcu približavanja evropskim standardima, što je 1878. godine rezultiralo konvertibilnošću dinara,
- postavio osnove bankarskog sistema,
- osnovao odeljenje državne statistike – javnih evidencija makro ekonomskih pokazatelja,
- reformom poreskog i carinskog sistema, uspeo je da poveća javne prihode,

- posle njegove poreske reforme ostala je svest o potrebi vođenja selektivne poreske politike kada su u pitanju poreski obveznici, ali i o potrebi uvođenja finansijske discipline obveznika,
- njegove inicijative i razgovori za dobijanje kredita za razvoj saobraćajnica u Srbiji, uspešno su okončani vrlo brzo nakon isteka njegovog ministarskog mandata, kao što su i
- njegovi naponi da srpsku spoljnu trgovinu izvuče ispod turskog jarma, krunisani zaključenjem trgovinskog ugovora sa Austro-Ugarskom.

I sve to je smestio u okvire ekonomske politike zemlje.

Ovu priču o snažnom vizionarskom duhu, učenosti i znanju, velikoj upornosti i poštenju, najbolje je definisao, takodje jedan od uglednih ekonomista toga vremena, Čedomilj Mijatović. Ocenjujući životno delo dr Koste Cukića i njegov značaj za ekonomski razvoj Srbije, ali i za generacije stručnjaka koje su posle njega izgradjivale ekonomski sistem Srbije, rekao je: "... svi mi, više ili manje tek smo samo plevili

Beograd, Stari konak dvor kneza Mihaila, 1859-68, stereo snimak, autor Anastas Jovanović (Muzej grada Beograda)

O novcu

"Novci su tek onda ugodno merilo cene i dobro sredstvo cirkulacije, kad narod ima uverenje da su onakvi za kakve se izdaju, a to biva onda kad ih praviteljstvo po opredeljenom propisu ili samo kuje ili naredjuje da ih tako privatni kuju, i kad im točnost tu u cirkulaciji neprestano kontrolira."

(Dr Kosta Cukić, Državne ekonomije II, Beograd 1862. godina).

na finansijskoj njivi koju je raskršćio i duboko poorao, zdravim semenom i poštenog lica zasejao Kosta Cukić⁵.

Nakon proglašenja nezavisnosti Srbije, 1. novembra 1878. godine, dr Kosta Cukić dobija visoku titulu vanrednog poslanika i opunomoćenog ministra finansija Srbije u Beču, gde je i umro, naredne 1879. godine u 53. godini života.

Literatura

1. Dimitrije Boarov, Apostoli srpskih finansija, Stubovi kulture, Beograd, 1997. godina
2. Božo Stojanović, Liberalna misao u Srbiji – Prilozi istoriji Liberalizma od kraja XVIII do sredine XX veka, Centar za unapredjivanje pravnih studija i Frederich – Naumann – Stigtung, 2001., Beograd
3. Dragana Gnjatović, Veroljub Dugalić, Biljana Stojanović, Istorija nacionalnog novca, Sineks, Beograd, 2003. godina,
4. Ekonomist online, Liberalizam u Srbiji, Beograd, 19. april 2006. godina
5. Srpsko nasledje, Istorijska sveska broj 7, Beograd, juli 1998. godina
6. Srpsko nasledje, Istorijska sveska broj 3, Beograd, mart 1998. godina

⁵ "Carinik" broj 6, Beograd 1885. godine.